

La chanzun populara rumantscha – da la tradiziun a la rescuverta

■ Il term chanzun populara sa dera en l'intschess rumantsch suenter il 1850. El stat en connex cun la scuverta da la literatura populara, succedida en Europa en il spiert da la romantica. Sin basa dal model da las grondas collecziuns da texts e da melodias realisadas en il territori tudestg tenor la tradiziun populara han exponents da la renaschientscha retorumantscha cumenzà a rimnar il stgazi da chanzuns da las regiuns rumantschas (Conradin Flugi d'Aspermont, Peider Linsel, Giacun Hasper Muoth, Andrea Vital e.a.). Las funtaunas da quellas collecziuns èn surtut manuscrits privats, fegls sgulants e cudeschs da chanzuns, publicgads dapi il 1888 per gronda part en la «Crestomazia retorumantscha» da Caspar Decurtins che cuntogna dentant anc in grond dumber d'ulteriurs manuscrits e da texts da la tradiziun orala.

Las chanzuns spiritualas, religiusas e profanas, rimnadas en la «Crestomazia retorumantscha», sa cumponan, conform al temp, da texts dal 17avel tschientaner, la gronda part fa dentant part dal repertori current dal 19avel tschientaner. Singuls texts e singulas melodias (per exempel la «Canzun de sontga Margriata») pudessan derivar dal temp medieval, quai che na po dentant betg vegnir documentà objectivamain.

La chanzun populara profana cumpiglia in grond spectrum tematic sco era furmas multifaras e geners fitg differents. Ils tips documentads paran da provegnir d'ina tradiziun che stat en stretg connex cun la cultura scritta. Tant las chanzuns edifitgantas da tempra plitost religiusa sco era las chanzuns istoricas («Battaglia da Chalavaina», «Retus») han ina clera affinitad cun ils models valabels da quel temp en la Confederaziun svizra. Era la chanzun politica, utilisada sco arma en la debatta publica, vegn duvrada en la medema moda e maniera en il Grischun durant il 17avel e 18avel tschientaner (polemica tranter partidas e dispitas personalas, per exempel l'assassinat da Gieri Genatsch). L'affinitad cun la tradiziun svizra (alemana) sa manifestescha anc pli fitg suenter l'adesiun dal Grischun sco chantun a la Confederaziun il 1803. Ella s'exprima en las chanzuns patrioticas e militaras sco era en las chanzuns d'encreschadetgna, frequentas en las collecziuns dal 19avel tschientaner.

Il repertori internaziunal ha influenzà gia baud la chanzun populara rumantscha. Differentas chanzuns, derasadas sin fegls sgulants (per exempel «Il vin di all'aua», ina debatta tranter l'aua ed il vin tgi che saja pli fin; «Damaun vi jeu marvegl'levar» che raquinta d'eveniments sensaziunals cun in'intenziun moralisanta), sa basan directamain sin models tudestgs. La lunga

tradiziun orala permetta dentant a texts e melodias da s'adattar a la tradiziun locala.

Eveniments dals conturns pli stretgs sco lavinas (Ftan 1720, Rueras 1749), bovas (Plür 1618, Selva 1809), incendis (Mustér 1799, Sent 1823) e crims (mazzament en il Schons 1831) han incità a crear ovras originalas. Talas chanzuns da caracter plitost litterar e scrit vegnivan chantadas suenter melodias enconuscentas, savens da chanzuns religiusas. In fenomen dera èn ils uschenumnads plants, chanzuns da cordoli deditgadas a persunas meritaivlas u mortas sut circumstanzas tragicas.

In grond dumber da chanzuns stat pli damanaivel a la tradiziun orala. Quai na metta betg en dumonda la creaziun individuala, las chanzuns èn dentant diventadas possess da las gruppas da chantaduras e chantadurs ed han survegni qua tras in caracter anonim e variabel. Tranter quellas figureschan chanzuns narrativas sco «La spusa da Schons» («O bab, o bab, o tge veis fatg»), «Ils pelegriens da s. Giachen» («Que eiran trais cumpagns»), «La canzun da scarvon Gion Paul da Flem» (conflict tranter il Grischun ed il Glaruna pervia dal possess da las alps) e la chanzun da «Marlborough» («Marbrug e ia an ghera»).

La pli gronda part dal repertori documentà cumpiglia chanzuns d'amur («Dileta mia sta a Diou»; «Tgei fortuna ei la mia»), chanzuns da cumpagnia (sautar, baiver, ir a plaz) chanzuns da beffa e furmas ludicas. Dasperas datti era singulas chanzuns sco parts integralas dad usits («Chalandamarz»; «Chanzun dal guitader»). Strusch represchentadas en rumantsch èn las chanzuns da mastergnants, quai che reflectescha il caracter rural da la societad rumantscha cun pouca specialisaziun professiunala.

Il tratg caracteristic il pli original è la transformaziun da tips da chanzuns internaziunals en versiuns da tempra locala; quai riguarda surtut las chanzuns da beffa, nua che gruppas socialas u singulas persunas vegnan ironisadas («O Anna Maria, ingio ais teis hom»; «Donna, donna ve a chà»), u las chanzuns deditgadas ad exponents politics («Canzun dils giats»); bieras variantas existan en furma da versets e tractan dals abitants da vischnancas limitofas («Suna, suna gegia»; «La malondraivla gliuet da Tschlin»). Essend che las collecziuns sa basan oravant tut sin documents en scrit, èn las enconuschientschas da la tradiziun orala per propi limitadas.

Las melodias, sortidas directamain da la pratica da chantar, èn documentadas pir tard. La registraziun ha cumenzà cun ina tscherta sistematica en ils onns 1920–40 en il rom d'ina campagna che dueva cumpigliar l'entir territori rumantsch (Werner Wehrli, Gian Gianet Cloetta, Hanns in der Gand, Tumasch Dolf, Alfons Maissen).

Cun agid da la tecnica da registraziun han ins pudì documentar in grond dumber da melodias da chanzuns religiusas e profanas. Gruppas da chanzuns da la tradiziun orala èn vegnidas edidas en collecziuns per il diever pratic. Il material è vegni arcunà en ils onns 2005/06 da la Fonoteca nazunala svizra sin purtaders da tun actuals ed è vegnida analisà dad Iso Albin (ediziun scientifica da la collecziun Alfons Maissen). Bieras chanzuns popularas èn vegnidas reanimadas tras la scola u tras arranschaments per chors; chanzuns en stil popular èn vegnidas creadas da differents auturs e cumponists ed entran tant en la tradiziun orala sco en il chant dals chors («Buna not»; «Chara lingua da la mamma»).

A la fin dal 20avel tschientaner han singuls artists (Cla Biert, Men Rauch e.a.) interpretà publicamain chanzuns dal repertori tradiziunal cun accumpagnament da la ghitarra. Era singuls chantadurs rumantschs contemporans (Alexi Nay/Marcus Hobi, Men Steiner, Corin Curschellas, Linard Bardill e.a.) èn sa laschads inspirar da la chanzun populara rumantscha.

Cristian Collenberg

Canzun de sontga Margriata

Ina da las chanzuns rumantschas las pli veglias ed interessantas, databla il pli baud vers la fin dal 15avel tschientaner. La s. Margriata, martira legendara torturada e stgavazzada il 275 ad Antiochia en Pisidia (oz ruinas ad Yalvaç en Turchia), n'è istoricamain betg cumprovabla. Ses cult è vegni promovì da la claustra da Faveras en il 14avel e 15avel tschientaner. La «Canzun de sontga Margriata» raquinta en 80 vers senza rimas e da differentas lunghezzas la legenda da l'Alp Cunclas che sa transformava en in desert suenter che la dunschella Margriata, ch'è stada set stads main 15 dis ad alp sco zezena, vestgida dad um, vegn revelada dal paster pitschen che tradescha il misteri al signun, malgrà pliras empermisschis carmalantas. La Canzun de sontga Margriata, ina ballada alpestra d'origin pajau, è vegnida transformada pliras giadas durant ils tschientaners. En il cas da la Margriata sa tracti evidentamain d'ina dunna selvadia da la cardientscha populara che regala fritgaivlezza, ma che sa vinditgescha era per esser vegnida tradida, ina diala colliada narrativamain cun la s. Margriata cristiana. L'interess dad omaduas figuras miticas è il bainstar dals pasters e da la muaglia. Enturn la veglia melodia da la Canzun de sontga Margriata, enconuscenta tras ina registraziun realisada cun Catrina Gartmann-Casanova a Prustg il 1931, ha Gion Antoni Derungs cumponi sia «Sontga Margriata» (op. 51, primaudiziun 2005). La Canzun de sontga Margriata vala sco juvel da la litteratura orala rumantscha.

Ursus Brunold

Impurtants collecziunaders da la chanzun populara rumantscha: Tumasch Dolf, Hanns in der Gand (cun la chantadura tschorva Maria Petschen), Gian Gianet Cloetta ed Alfons Maissen.

Tumasch Dolf

* 31 da fanadur 1889 a Maton, † 3 d'october 1963 a Tusaun, reformà, da Maton. Figl da Benedetg e da Mengia nata Michael, da Maton. ∞ Berta nata Plattner, da Langenbruck/BL. Seminari scolastic a Curia, patentà il 1908, diplom per musica da scola a l'Universitad da Turitg 1921. Magister primar a Donat 1908–12, magister secundar a Ziràn fin il 1927, a Tumein fin il 1952 e puspè a Ziràn fin il 1956. Auttur da diversas chanzuns per chor maschadà, tenor texts da scripturas e scripturs rumantschs. Figt bieras da quellas èn publicgadas en ils cudeschs da chanzuns «Surselva», «Guardia Grischuna» e «Laudinella».

Il 1930 èn cumparidas sias «Canzuns religiusas». Las pli popularas èn diventadas sias composiziuns «Allas steilas» (1913, text: Alfons Tuor) ed il gieu cun chant «La stiva da filar» (1924). Dolf ha era scrit diversas istorgias curtas davart la vita e las isanzas en il Schons («La tradiziun da Schons», 1930; «Istorgias», 2 toms, 1954–59). Dasperas è el stà activ en la Societad svizra per la tradiziun populara sco era en las redacziuns da la «Crestomazia», dal «Dùn da Nadal» e dal «Calender per mintga gi». Confundatur (1917) da l'Uniu rumantscha da Schons e president da quella fin il 1920. Dolf è il pli impurtant collecziunader da chanzuns en tut ils idioms rumantschs ed in dals cumponists rumantschs ils pli populars. Commember d'onur dal Chor Ligia Grischa (1946) e da l'Uniu chantunala da chant dal Grischun (1962). Premi Schiller.

Kurt Wanner

Gian Gianet Cloetta [Zon Zanet]

*29 d'avrigl 1874 a Bravuogn, † 6 d'avust 1965 a Bravuogn, reformà, da Bravuogn. Figl da Johann, pur, e dad Anna nata Nicolai. Seminari scolastic a Cuir, 10 onns magister a Tschlin, alura a Tusaun 1904–43. Fundatur da la gasetta locala «Pro Bravuogn» 1952. Auttur oravant tut da lirica en vallader, puter, bargunsegner e tudestg, publicgada en gasettas e periodicas ladin. Sia prosa è influenzada d'ina romantica idealisanta. Cloetta ha era publicgà legendsas e paraulas ed è s'occupà da la folclora e da l'istorgia locala.

Manfred Gross

Alfons Maissen

*29 da mars 1905 a Glion, † 5 da zercladur 2003 a Cuir, catolic, da Sumvitg. Figl dad Augustin, fabricant da laina, e dad Anna nata Cahannes, da Breil. Frar da Flurin e dad Augustin. ∞ Lelja nata Tasch, da la Croazia. Seminari scolastic a Cuir, magister a Dardin a partir dal 1925, magister secundar a Glion a partir dal 1936. Studis da musica e chant a Friburg e Geneva (tranter auter tar Abbé Joseph Bovet ed Otto Barblan) e da romanistica a Turitg, dr. fil. 1943 («Werkzeuge und Arbeitsmethoden des Holzhandwerks in Romanisch Bünden»). Magister da tudestg, rumantsch e talian al Seminari scolastic a Cuir 1946–70. Folclorist rumantsch, filolog (collavuratur dal «DRG»), translatur (dal talian «Las aventuras de Pignoc» il 1956, dal croat «Clapitsch» il 1981), biograf, redactur da la revista «Igl Ischi» 1962–72 e collavuratur/redactur dal «Radioscola» 1956–81. Perscrutader e rimnader instancabel d'objects surtut da la cultura materiala da la Surselva: ca. 7000 objects da sia collecziun furman la basa dal Museum regional Surselva a Glion, inizià dad el il 1978 ed avert il 1988. Dasperas ha el realisà ensemen cun Batholomé Schocher plirs films curts davart la lavur artisanala (roder, chanastret, fabricant da pipas, tretscher e.a.). Maissen ha era realisà ina collecziun da ca. 3000 chanzuns popularas e religiusas rumantschas ed ha edì il 1945 ensemen cun Werner Wehrli ed Andrea Schorta «Die Lieder der Consolaziun dell'olma devoziusa» (2 toms, ca. 2000 melodias). Ses relasch (tranter auter 1459 chanzuns profanas) è d'ina impurtanza extraordinaria per l'istorgia culturala rumantscha e grischuna.

Adolf Collenberg

117. Gf'ei aunc buc n'ras dad in a d'umir.

Ges. v. Don (Gianet) Frigg, Preaz.

22. Jan. 1881.

geb. 1869

1. Gf'ei aunc buc n'ras dad in a d'umir, hoi-as-sa, fal-la-di-ra

Aier nia e-va vi jeu in, hoi-as-sa fal-la-di-ra...

Dies das Fragment des sonnt sehr vorbereitete Volksliedes, das noch in Prag, wo die germanisation große Fortschritte macht, zu bekommen war.

Exempel d'ina chanzun or da la rimnada da Tumasch Dolf (Preaz, 1931).

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 arttgels (geografics, tematics, arttgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.